

УДК 322

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

Іванна Ломака

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії і політології, кафедра політології
вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76025, Україна
e-mail: dekanat_istor@pu.if.ua*

Досліджено вплив церкви і релігійної свідомості на політику й політичну свідомість в умовах розбудови української державності, коли інтенсивність політичних та релігійних процесів значно прискорилась і їх взаємодія посилюється. Висвітлено також проблему дослідження релігії та церкви в сучасній українській політології. Обґрунтовано хибність думки, сформованої у суспільстві, що релігія й церква перебувають поза політикою. Зазначено, що церква виступає активним учасником політичного процесу в сучасному суспільстві і, виконуючи свої головні функції, змушена вступати з інститутами суспільства в політичні відносини.

Ключові слова: релігія, церква, релігійна свідомість, політична свідомість.

Під впливом історичних змін, що сталися в 1991 році після проголошення незалежності України, відбуваються глибокі процеси переосмислення суспільної ролі релігійно-церковних установ. Після проголошення незалежності та започаткування демократичних перетворень роль церкви та релігії набула принципово нових рис за всю історію існування християнства на території України. Найістотнішими кроками влади незалежної України було визнання на законодавчому рівні церкви як вагомого інституту суспільства. Це, зокрема, прийняття Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", який забезпечив соціальну справедливість, захист прав і законних інтересів громадян незалежно від їх ставлення до релігії, визначив обов'язки держави стосовно релігійних організацій, а також обов'язки релігійних організацій перед державою і суспільством.

Прийняттям цього Закону держава поставила перед собою мету подолати негативні наслідки державної політики минулих років стосовно релігії й церкви. Правове регулювання як суспільних відносин загалом, так і якоїсь їх частини має ґрунтуватися на чіткій, добре продуманій загальній концепції, якою визначено мету, пріоритети й сферу цього регулювання. Як наголошує релігієзнавець Віктор Єленський, в Україні "при кардинальній зміні державної політики щодо Церкви порівняно з комуністичними часами мало змінилося розуміння самої філософії взаємин цих двох інституцій" [3, с.13]. Якщо зміну ставлення держави можна досить точно датувати за конкретними державними актами і подіями (зокрема, прийом у квітні 1988 р. М.С. Горбачовим патріарха Пимона й членів Св. Синоду РПЦ під час підготовки до святкування 1000-річчя Водохрещення Русі), то зміна ставлення

суспільства до релігії й церкви – процес триваліший у часі й не однаковий у різних регіонах [2, с.39]. Цей процес розпочався зі зростанням в людей інтересу до релігії, спершу боязкого й епізодичного, а згодом усе ширшого висвітлення цієї проблематики в засобах масової інформації, що стали активніше формувати суспільну думку в цьому напрямі. Можна виділити позиції, що характеризують зміну ставлення суспільства до релігії й релігійних організацій.

По-перше, зміна в суспільній свідомості оцінки історичної й сучасної ролі релігії та релігійних організацій, передусім традиційних в Україні конфесій, підвищення їх престижу, індексу довіри до релігійних організацій в очах суспільної думки. Це породило певні суспільні очікування, які частково виправдалися, а частково були перебільшені, про здатність церкви (релігійних організацій) сприяти подоланню кризи українського суспільства.

По-друге, зміна ставлення суспільства до релігії й церкви набувала вираження у зверненні до релігії, у прийнятті віри значними масами населення і зростанні рівня релігійності, тобто частки віруючих у загальному складі населення, та підвищенні ступеня релігійності, тобто глибини віри, інтенсивності релігійних переживань та культових дій.

Нова політична реальність дала потужний поштовх для науково-дослідницької праці. Особливу увагу фахівців привертають питання свободи совісті, специфіка православної релігійності, національні традиції віри і церкви. Зокрема, помітну зацікавленість викликає церковно-релігійний ренесанс та його вплив на національну свідомість, державотворчі процеси. Саме в цей період як окремий напрям політико-релігієзнавчих та церковно-правових студій започатковано дослідження суспільно-церковних відносин з урахуванням релігійної ситуації, що виникла в Україні впродовж 90-х років ХХ ст. Відповідна тематика дістає висвітлення у працях О. Білоуса, М. Головатого, В. Єленського, Е. Кардоша, Ф. Кирилюка, М. Колодного, І. Кураса, В. Марчука, М. Михальченка, М. Москалюка, В. Панібудьласки, В. Пашенка, В. Ребкала, М. Рибачука, О. Рублюк, Ф. Рудича, Д. Степовика, Л. Филиповича, А. Юраша, О. Шуби та інших вітчизняних дослідників.

На сучасному етапі історичного розвитку Української держави, коли попередня державна ідеологія зазнала краху, а нові ідеології не завоювали довіри в людей, великого значення на шляху духовного відродження України набувають релігія як форма суспільної свідомості й Церква як важливий інститут громадянського суспільства, його політичної системи. Досліджуючи політичне співвідношення релігії та громадянського суспільства, варто звернути увагу передусім на світоглядну, нормативно-оцінювальну, регулятивну функції релігії та політичну функцію церкви.

Процеси формування і розвитку громадянського суспільства в Україні мають риси, які роблять їх в чомусь схожими на процеси, що відбувались в інших країнах та відбуваються в усьому цивілізованому світі. Водночас українське громадянське суспільство індивідуальне, неповторне, специфічне саме для України, що обумовлено особливостями її історичного розвитку, конфесійним різноманіттям, етнічним складом населення, процесами змін її соціального й політичного ладу за останнє двадцятиріччя.

Оцінюючи релігійно-церковну складову формування і розвитку громадянського суспільства в Україні, слід брати до уваги наявність в країні різних

релігій, конфесій, релігійних напрямків, їх кількісне співвідношення й взаємини між собою, їх історичну вписаність у суспільство або регіон та їх взаємини з суспільством і його групами. Зазначені характерні риси конфесійного простору України констатують факти, підтверджені даними Держкомітету в справах релігій про реєстрацію релігійних об'єднань, матеріалами соціологічних досліджень та простими повсякденними спостереженнями. На 1 січня 2008 р., Держкомітет у справах релігій визначив статистичні підсумки минулого року в Україні та з'ясував, що в Україні зареєстровано 32081 релігійних громади, крім того, існують ще 1832 незареєстрованих релігійних організацій, що становить 33913 організацій, які представляють понад сто різних релігійних течій, церков, деномінацій. Ця цифра включає, 421 монастир (6598 насельників), 192 духовних навчальних закладів (19 365 слухачів), 333 місії, 74 братств. У різних конфесіях було 29 441 священнослужитель (із них 773 – іноземці). Працювало в 2007 р. при громадах 12 689 недільних шкіл, виходило друком понад 383 часописи і газети [4, с.14].

Загалом конфесійний простір сучасної України надзвичайно насичений, багатобарвний і різномірний. Однак збільшення насиченості й різномірності конфесійного простору в Україні не є лише питомою особливістю, а являє собою об'єктивно обумовлену світову тенденцію. Цей процес не лише в Україні, а й в інших країнах дістає неоднозначну оцінку з боку громадськості, урядів, представників традиційних релігій, зокрема спостерігаються спроби адміністративними, а подекуди й законодавчими заходами стримати його розвиток, закрити доступ у свої країни тим чи іншим нетрадиційним релігіям і культурам.

Церква в демократичному суспільстві не втручається в політику, проте вона є вагомим суспільним інститутом, що поряд з іншими суспільними утвореннями бере участь у суспільно-політичному житті. Розглядаючи роль та місце церкви в системі інститутів громадянського суспільства, не можна оминати функціональний аспект участі церкви та сповідуваних нею релігій в суспільному житті. У вітчизняній літературі визначилося два підходи до розуміння функцій церкви та релігії. Перший з них полягає в тому, що дослідники намагаються визначити, виділити "специфічно релігійну" функцію, функцію "фіктивного регулювання", пов'язану з помилковим тлумаченням і ілюзорним заповненням дійсності. Д. Угринович вважає, що "специфічною для релігії" є функція ілюзорно-компенсаторна. При цьому зазначається, що певний тип суспільства, певні соціальні системи мають потребу в "фіктивному регулюванні" або ж в "ілюзорному заповненні". А. Сухов вважає, що всі функції релігії мають характер "специфічно релігійний". Зокрема, "ілюзорно-компенсаторна" функція, яку релігія реалізує як ілюзорний засіб, полягає у зм'якшенні реального безсилля людей перед природою й суспільними силами. Однак, як відомо, таку ж функцію можуть виконувати твори мистецтва. Ця функція притаманна й нерелігійним помилковим ("фіктивним") ідеям, цінностям, нормам. Подібна "неспецифічність" притаманна й іншим функціям релігії, зокрема світоглядній.

Достовірніше виглядає другий підхід, суть якого полягає не в "специфічних для релігії" функціях, а в специфічності виконання релігією тих чи інших соціальних функцій, які обумовлені потребами суспільства, соціальних груп та індивідів. Дотримуючись методики другого підходу, розглянемо сутнісні характеристики основних функцій церкви та релігії, зокрема такої важливої, як світоглядна функція.

Релігія містить у собі певне світорозуміння (пояснення світу, місця людини в ньому, природи людини тощо), світовідчуття (емоційне відбиття зовнішнього світу й самовідчуття людини), оцінку світу, світовідношення. Релігійний світогляд реалізується в поведінці й відносинах віруючих, у структурі релігійних організацій. Особливість релігійного світогляду впливає із самого функціонального підходу до релігії, покликаною визначити ті завдання, які вирішує релігія в суспільній системі.

Стабільність забезпечується на основі інтеграції, об'єднання й погодженості зусиль людей, соціальних груп, інститутів та організацій. Функцію інтегратора суспільного організму і його стабілізатора, з погляду функціоналістів, виконує саме релігія. Однак інтегративна функція не реалізується в суспільстві автоматично. Вона вимагає наявності в суспільстві соціальних сил і умов, що сприяють його інтеграції. Так, В. Гараджі вважає, що труднощі, з якими зіштовхується функціоналізм, інтерпретуючи релігію як фактор інтеграції суспільства, полягають в тому незручному для інтегративних теорій і все-таки очевидному факті, що релігія може викликати конфлікти й сприяти дезінтеграції суспільства, на макросоціологічному рівні включно. Йдеться передусім про міжрелігійні конфлікти, релігійну ворожнечу й нетерпимість. Боги стародавніх греків постійно ворогували й воювали між собою. Вже в цій елементарній боротьбі богів М. Вебер вбачав "одну із цінностей" [1, с. 98].

Історичні процеси, що відбуваються в Україні на початку ХХІ століття, дають змогу констатувати глибоку трансформацію всіх сторін суспільного життя: культурної, політичної, економічної, соціальної. Безсумнівну важливість становить проблема церковно-державних відносин у сучасному суспільстві, звідси така увага з боку як політичної влади, так і громадськості до взаємовідносин даних інституцій, зокрема й до відповідного законодавства, що регулює ці відносини. Піддаючи концептуальному аналізу відносини церква-суспільство-держава, необхідно дослідити основні законодавчі акти, які регламентують та легітимізують існування релігії й церкви в суспільстві, зокрема забезпечення ступеня свободи совісті й віросповідання окремих індивідумів та діяльність релігійних організацій. Із законодавчих актів можна вивести, що державно-церковні відносини – це відносини влади з: а) релігійними організаціями; б) релігійними громадами; в) управліннями та центрами релігійних об'єднань.

Механізми взаємодії держави, суспільства та церкви в науці розглядають в культурологічному, історичному, соціальному, юридичному аспектах. З позиції політичної науки, громадянське суспільство, як складова держави, є такою моделлю суспільного розвитку, яка пропонує збалансований взаємоконтроль і взаємообмеження державних органів та недержавних утворень (інститутів громадянського суспільства) для того, щоб діяльність державних органів завжди перебувала в полі зору недержавних структур, які, в свою чергу, мають співвідносити власні дії із законами та враховувати об'єктивні потреби держави. У політологічних дослідженнях (зокрема, О. Онищенко) вирізняються три моделі взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства: конфронтаційна, патерналістська та консенсусна. [5, с. 12-15]. Очевидно, що найоптимальнішою є остання.

Серед наукових підходів до вивчення питань, пов'язаних з суспільно-церковними відносинами, виділяють три:

1. Конфесійний (від лат. *Confessio* - церковний, віросповідний), тобто релігійний. Цей підхід з точки зору конкретних конфесій (церков, релігій) відображає

картину розвитку релігії, відносин церкви з суспільними інститутами. Порівнюючи й зіставляючи різні релігійні вчення, зазначимо, що діяльність та політичний вплив різних церков мають кінцевою метою затвердити істинність своєї релігії, довести перевагу своєї церкви над іншими. Проте спостерігається й інше: розглядаючи історію релігії як історичний процес, вони взагалі не включають у загальний огляд відомості про "свої" релігії, вважаючи, що вона повинна розглядатися окремо, поза загальним плином історії, за особливою методологією. Такий підхід ще можна назвати апологетичним (від гр. *apologetes* – захисний).

2. Атеїстичний, або натуралістичний підхід. Цей підхід розглядає віру людей в Бога як помилку, тимчасове, але певне явище, що займає в історії своє місце. Дотримуючись такого підходу, дослідники розглядають церкву виключно як установу, покликану підкоряти людей діючій владі. Для цього підходу важливішим є не так сама релігія чи церква, як історія її виникнення в людській свідомості. Як правило, дослідники, що перебувають на атеїстичних позиціях, приділяють велику увагу соціальній, економічній, політичній стороні релігійного життя, тонкощі ж віровчення їх цікавлять набагато меншою мірою, або ж вони їх повністю ігнорують.

3. Феноменологічний (від гр. *phainomenon* – явище, даність) підхід, з погляду якого релігія й церква описується і вивчається поза зв'язком із проблемою буття або небуття Бога. Велика роль у феноменологічному вивченні релігії належить історикам культури, археологам, етнографам, мистецтвознавцям, тобто дослідникам, сфери інтересів яких природно стикалися з релігійним життям як у стародавні часи, так і сьогодні. Історична роль церкви в суспільстві, яку вони вважають на певних етапах реакційною, може розглядатися і як така, що заважає людському прогресу, і як позитивна й прогресивна, або ж нейтральна до суспільства.

Усі ці підходи мають свої слабкі й сильні сторони, проте їх не можна вважати абсолютно непримиренними. Історики, етнографи, культурологи, соціологи, що належать до всіх трьох груп, створили змістовні й важливі праці, які допомагають при вивченні поставленої проблеми.

Порівняльний аналіз релігієзнавчого та політологічного підходів до вивчення проблем суспільно-церковних відносин дає змогу зробити висновок про те, що перший підхід зазвичай зосереджується на питаннях віровизнання та культової практики, тоді як другий – на вивченні законодавства щодо функціонування церковних інститутів, їх відносин із центральними та місцевими органами влади, політичними партіями та рухами, участі у виборчих кампаніях тощо.

Політологічні дослідження, на відміну від природничих чи математичних, не можуть уникати ціннісних аспектів, а отже, певних упередженостей. Проте це не знімає потреби в науковій об'єктивності та пізнавальній вимогливості. Торкаючись безпосередньо наукового аспекту поняття "суспільно-церковні відносини", зазначимо, що наявні правові, соціологічні та релігієзнавчі підходи зазвичай виокремлюють специфічну ознаку явища, характерну для тієї чи іншої галузі науки. Проте на сьогодні бракує політологічного визначення цього поняття. Серед найвдаліших слід виділити визначення поняття "суспільно-церковних відносин" П. Фещенка, який розглядає суспільно-церковні відносини як сукупність форм суспільно-політичних, правових, економічних і морально-етичних норм і зв'язків, які регламентують стосунки між інститутами громадянського суспільства та церквою, в основі яких усталені традиції і звичаї, характерні для кожного народу, а також

сучасна міжнародна практика, яка справляє вплив на процеси лібералізації та гуманізації цих відносин.

Нині в суспільстві сформувалась думка, що релігія й церква перебувають поза політикою. Більшість церковних ієрархів старанно підтримують цю думку. Однак історичний досвід та політологічні дослідження засвідчують, що це судження далеке від істини. Насамперед церква як ієрархічна структура, і як будь-яка інша організація, має свою внутрішню й зовнішню політику. Церква виступає активним учасником політичного процесу в сучасному суспільстві. Сутність політизації церкви полягає в самій природі феноменів “суспільство” й “церква” та неідеальності реального суспільства. Виконуючи свої головні функції, церква змушена вступати з інститутами суспільства в політичні відносини. Постійна боротьба за думки та душі віруючих змушує церкву вступати в політичну боротьбу не лише з іншими конфесіями, але й з політичними силами. Тому сьогодні релігійно-церковна складова життя сучасного українського суспільства активно досліджується в українській політології.

Список використаної літератури:

1. Вебер М. Избранные сочинения / Вебер М. – М. : Наука, 1990. – 764 с.
2. Войтенко Т. О. Громадянське суспільство в Україні : аналіз соціального конструювання. Наукова збірка / Войтенко Т. О., Гончарук О. С., Привалов Ю. О. ; відп. ред. Ю. Саєнко. – К. : Стило, 2002. – 210 с.
3. Єленський В. Конституцію прийнято. Що далі? : Про напрями розвитку української системи церковно-державних відносин / Єленський В. // Людина і світ. – 1996. – № 9. – С. 10–13.
4. Колодний А. Церкви України : цифри, факти, тенденції / Колодний А., Саган О. – Режим доступу : <http://pro.ua.com/>
5. Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення / Онищенко О. // Наука і суспільство. – 2002. – № 1,2. – С. 12–15.

*Стаття: надійшла до редколегії 12.06.2009
прийнята до друку 24.09.2009*

RESEARCHES INTO RELIGION AND CHURCH IN MODERN UKRAINIAN POLITOLOGY

Ivanna Lomaka

*Vasyl Stefanyk PreCarpathian National University
Institute of history and political science, department of political science
Shevchenko st., 57,76025, Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: dekanat_istor@pu.if.ua*

This article deals with the influence of church and the religious consciousness on the politics and political consciousness under the condition of developing of the Ukrainian state. The intensions of the political and religious process grow higher and their cooperation improved. The paper cover the problem of

investigations of the religion and church in modern Ukrainian politology. Fallaciousness of idea, formed in society, that religion and church are out of policy was described. It was marked that a church comes forward as the active participant of political process in modern society and, executing the main functions, forced to enter with the institutes of society in political relations.

Keywords: religion, church, religious consciousness, political consciousness.

ИССЛЕДОВАНИЕ РЕЛИГИИ И ЦЕРКВИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ ПОЛИТОЛОГИИ

Иванна Ломака

*Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника
Институт истории и политологии, кафедра политологии
ул. Шевченко, 57, 76025, г. Ивано-Франковск, Украина
e-mail: dekanat_istor@pu.if.ua*

Исследовано влияние церкви и религиозного сознания на политику и политическое сознание в условиях перестройки украинской государственности, когда интенсивность политических и религиозных процессов значительно ускорилась и их взаимодействие усиливается. Отражена также проблема исследования религии и церкви в современной украинской политологии. Обосновано ошибочность мысли, сформированной в обществе, что религия и церковь находятся вне политики. Отмечено, что церковь выступает активным участником политического процесса в современном обществе и, выполняя свои главные функции, вынуждена вступать с институтами общества в политические отношения.

Ключевые слова: религия, церковь, религиозное сознание, политическое сознание.